NADGROBNI NAPIS
HRVATSKE KRALJICE HELENE U SOLINU.

Iz starih se isprava znade, da su se banovi i kraljevi iz hrvatske narodne dinastije ponajviše pokapali u solinskom polju. Zaposjednuvši Hrvati iza razorenja grada Solina (g. 639.) one predjele, stadoše, da oko staroga Solina, te na najljepšim i plodnijim predjelima od Klisa do Trogira i do Omiša grade kuće i crkve, dižu samostane i utemelje zadužbine. Već tečajem IX. vijeka podiglo se na ovom zemljištu mnogo crkava i samostana, tako da se sa Račkim punim pravom može reći: „Sva ova okolica, osobito između Trogira, Solina, Splita i Poljica bila je crkvam posuta.“ [1] Mnoge od tih crkava i crkvica, što no su bile po solinskom polju rasijane, služile su po tadašnjem običaju kao zadnji stanak njihovih utemeljitelja i njihove svojte. O nekojima to znamo za izvjesno iz sačuvane literarne predaje.

Jedna je od tih crkava crkva sv. Stjepana prvoga mučenika blizu Spljeta, koja se prvi put spominje g. 1020. [2] U ovomu je samostanu neko vrijeme živio hrvatski vojvoda Stjepan, sinovac Petra Krešimira, a izabrao je ovo mjesto i za svoju grobnicu. [3] Početkom slijedećega vijeka zove se ovaj samostan „S Stephani de pinis“, od borove šume, koja je na morskom jezičcu na jugozapadu grada Spljeta rasla. [4] U groblju ove crkve našli su se prije više godina nekoji sarkofazi,[5] ali po njihovu sadržaju ne bi se moglo zaključiti, da su bili od hrvatskih bana ili kraljeva, nego vjerojatnije od opata ovoga samostana ili drugih velikaša. Sva je prilika, da je ova crkva sv. Stjepana ona ista, koja se navodi u ispravama uz crkvu sv. Marije u solinskom polju, kojom će da se bavi ova raspravica. Ovo bi bila druga crkva, za koju se izvjesno znade, da su se u njoj pokapali hrvatski kraljevi. Treća je crkva valjda sv. Petra, u mjestu Rižinicama, na međi među Solinom i Klisom, koja se je prije tri godine djelomice prekopala i u kojoj se je našao napis bana Trpimira iz polovice IX. vijeka.[6] U ovoj je crkvi po svoj prilici bio pokopan kralj Stjepan, otac Krešimira velikoga, jer g. 1069. o njemu isprava

---

[1] Rad jugosl. akad. CXXVI. str. 190.

[2] Documenta chroat. ed. Rački str. 36.

[3] Documenta (god. 1078.) str. 119: „Ego Stephanus olim illustris dux Chroatorum oppressus gravi infirmitate advocare feci venerabiles sacerdotes regni Chroacie, ut remedium peccatis meis invenirent, quorum bono consilio me transferendum curavi ad monasterium S. Stephani protomartiris, atque ibi deposui omnem dignitatem meam et ibi elegi sepulchrum meum . . .“

[4] Do nazad malo godina bilo je jur ovdje borove šume. Sada nema više nego koja mladica. Od g. 1825. ovdje je općinsko groblje grada Spljeta pod imenom „Sustjepan“.

[5] Kaer Dvije opatije sv. Petra Gumajskoga i sv. Stjepana de Pinis u Prilogu Bullettina Spljetskog g. 1890. 91. str. 49. (Opaska 4.), 73. Sr. Bullettino g. 1897. str. 116.

[6] Sr. drugi izvještaj Bihaća, hrv. društva za istraživanje domaće povjesti za god. 1895. Sr. Bullettino 1891. str. 84. sl. Docum. str. 3.

*

ovako kaže [1]: „Ideo ego Cresimirus, divina gratia largiente Chroatie atque Dalmatie iura gubernans atque aui mei beate memorie Cresimiri regis patrisque mei regis Stephani in Clisio campo feliciter quiescentis, habenas regni retinens“ i t. d.

Družtvo „Bihać“, koje si uzelo za zadaću, da ponajprije i osobito istražuje ostanke hrvatske prošlosti u ovom predjelu, prekopavši g. 1895. dijelomice crkvu i samostan sv. Petra u Rižinicama,[2] da nastavi ovu radnju, kada se bude opet uzmoglo, pa g. 1896. i 1897. na Mirima u kaštelskom polju ostanke kraljevskog krunskog dobra,[3] odlučilo je ljetos da istraži crkvu sv. Marije de Salona ili „S. Maria de Otoch“, tik sadanje podžupske crkve blažene djevice Marije, zvane također gospa od otoka. O ovoj crkvi spljetski kroničar Toma arcidakon († 1268.) piše ovako: „His temporibus celebrata fuit sinodus in civitate nonensi sub Johanne Cardinali apostolice sedis legato. Ubi proclamationem faciente Laurentio archiepiscopo illustris vir Demetrius, cognomento Suinimir, rex Chroatorum, restituit ecclesie sancti Domnii ecclesias sancti Stephani et sancte Marie in Salona cum omnibus earum bonis. Has siquidem ecclesias edificavit et dotavit quedam Helena regina, donans eas Spalatine sedi iure perpetuo possidendas. Que ob reverentiam regalium sepulchrorum concesse fuerant quibusdam regularibus ad tempus, qui assidue in eis officiorum ministeria exercebant. Ibi namque magnificus vir Cresimirus rex, in atrio videlicet basilice sancti Stephani, tumulatus est cum pluribus aliis regibus et reginis.“ [4]

Na rukopisu kronike Tome arciđakona, koji se čuva u knjižnici Conte Fanfogne u Trogiru, čita se uz ovo poglavlje u talijanskom jeziku ova opaska: „San Stefano di Salona detto così per distinguerlo dall' altro S. Stefano (de Pinis) e perchè fu fabricato tra le ruine di quella città. La chiesa di fondò da Elena, moglie di Mislavo duce di Croazia, intorno all' a. 830. In questa si sepelivano li principi e le principesse della casa ducale e poi regia, la quale nel contado di Clissa presso Salona ebbe per lo più la residenza“ (p. 57). „S. Maria di Salona fu pure edificata dalla principissa Elena, che l' arcidiacono onora col nome di regina; e credesi che potesse essere su le ruine di s. Marina, che fu la prima chiesa e poi domo di Salona. Ivi pure sono sepeliti de' principi del sangue e della corte, finchè fù fissa nel contado di Clissa; perciò anche ivi fù edificato un monistero per l'oggetto accennato . . . Sino all' invasione dei Turchi furono in piedi questi monisteri con loro basiliche; ora di s. Maria è rimasta una piccola chiesa, la quale è un' appendice di parochiale di Vragnizza“ (p. 57).[5] Ova crkva S. Maria in Salona, ili de Salona[6], que est Salone,[7] que iuxta rivum salonitane civitatis est sita[8], dolazi već u staro doba

[1] Docum. br. 55. str. 72.

[2] Sr. I. izvještaj Bihaća, hrv. družtva za istraživanje domaće povjesti. Zadar 1894.

[3] Sr. II. izvještaj „Bihaća“ za god. 1896.; III. izvještaj „Bihaća“ za god. 1897.

[4] Thomas Archidiaconus Historia Salonitana ed. Rački 1894. c. XVI. p. 55.

[5] Docum. p. 487.

[6] Codex Diplom. II. p. 8.

[7] Cod. Dipl. p. 31.

[8] Cod. Dipl. p. 35.

(g. 1397.) pod imenom S. Maria de Otoch[1]. A ovako se i sada zove ova crkva u cijeloj dalmatinskoj Zagori, pa u samom Solinu i u obližjim selim, naime Gospe od Otoka[2].

U zidu ograde okolo sadanje podžupske crkve bio je od davna uzidan jedan ornamentalni komad iz X.—XI. vijeka, a pokraj vrata ograde stajao je iz istog doba, također od davnine, u zemlju usađen komad stupića sa dotičnim kapitelom. Sjeverno od crkve virio je između dva drevna hrasta, samo malo centimetara iznad površine zemlje, dio prostog zida, a komad se je toga zida pojavio prije dvije godine, kada se ovdje bacio temelj za novi zvonik podžupske crkve.

Na temelju gore navedenih pisanih vijesti i ovih arhitektonskih i ornamentalnih ostanaka društvo je „Bihać" odlučilo izvesti prošlog kolovoza svoju već od nekoliko godina začetu osnovu, da naime prekopa ovu starinsku crkvu. Odmah prvog dana radnje 24. kolovoza pojavili se perimetralni zidovi crkve, a na temelju gore navedene vijesti potražio se odmah slijedećega dana atrium, u kojemu se je 25. i 26. kolovoza izvadio vas zdrobljen nadgrobni napis hrvatske kraljice Helene.

Dočim si „Bihać" pridržaje pravo, da u svoje vrijeme o ovim iskopinama, kada budu dovršene, opširnije izvijesti, rodoljubna me dužnost tjera, da međutim kroz ovo znanstveno rodoljubno glasilo hrvatski narod obavijestim o ovomu za našu povjest znamenitomu iznašašću. Ovaj se kratki izvještaj ima stoga smatrati samo pretečnim i nepotpunim, te je vjerojatno, da će se doći do dalnjih izvjesnijih rezultata.

Crkva S. Mariae de Salona ili de Otoch, koja je već prvih dana radnje bila sasvim otkopana, razdijeljena je na tri broda s tri pila, kojima se temelji dobro vide. Na istoku svršava apsidom, a ima dva mala atrija. Prvi je vrst narthex-a, a drugi je pravi atrij. Nad pilovima u sredini imala se je dizati kuba u stilu tadašnje dobe. Ova crkva u istoj je malne orientaciji prema sadašnjoj podžupskoj blažene gospe, sagrađenoj g. 1880., kada je stara g. 1875. izgorila, a leži joj na sjeveru.

Od atrija dalje prema zapadu ide skup isprekrižanih zidova, po svoj prilici ostanci samostana, koji je tu po Tomi arciđakonu opstojao: „(ecclesiae S. Stephani et S. Mariae de Salona) quae ob reverentiam regalium sepulchrorum concessae fuerant quibusdam regularibus ad tempus, qui assidue in eis officiorum ministeria exercebant".[3] Iskopine se u ovom dijelu sada nastavljaju.

Svi temelji ovih sgrada ne leže više od 0·30—0·40 m., a na mnogim mjestima i manje, ispod površine zemlje, a mjestimice se na njima vide tragovi propadanju ognjem, tako da je vjerojatno, ako stara crkva sv. Marije de Salona nije postradala za provale divljih Tatara g. 1242., a ono su ju sigurno u XVI.

[1] Farlati Ill. sacr. III. p. 340.: „Item terram et totam insulam S. Mariae de Otoch cum omnibus scupellis, ac aquimolliis seu insulis parvis et pertinentiis infra fluvium Salonae positis". Po prilici isto na str. 345.

[2] Solinjani ovu crkvu i sada ovako zovu osobito kada se kunu, ne imenovavši tobože svetice: „tako mi one u otoku t. j. blažene djevice Marije.

[3] Hist. Sal. c. XVI. str. 55.

ili XVII. vijeku uništili Turci, koji su u Solinu i bližem Klisu sjedili jedan i pol vijeka.

U atriju ove bazilike našao se je 26. kolovoza 1898. nadgrobni napis hrvatske kraljice Helene, ponajviše u komadima i komadićima od tri slova do pol slova, ukupno 88 komada. Fali po prilici treći dio, a raspoznaju se očito tragovi, da je postradao od ognja Nije doduše još pošlo za rukom, da se prisastavi 13 malih komadića, ali glavni su elementi napisa već sastavljeni. Konstatovala mu se i visina, koja iznosi 0·75 m. i širina od 1·25 m. Napis se je nalazio na sarkofagu od vapnenca. Pošto nije isključena nada, da će se još koji komadić naći, priopćujem samo sigurno pročitane ulomke

in hoc t]VMVLO QVESCIT · HELENA FAmula dei?
?quae fui]T VX(o)R MIHAELI REGI MATERQ: STEFANI Regis
?quae deliciis rENVIT REGNI: VIII · IDVS M̍· OCTobris
. . . . EhI · COR . . . . AR . . . ui C AN̆. AB INCARNAtione
domini DCCCCLXXVI· . . . . CICL us ep XVII
. . . . LVṄ·V [con]CVRRENTE VI ·ISTA [int]VENSFV
nus] REGNi MATER FIT PVPILLoR̷ T̷ To[rq] VIDVAR̷ ICQ\E
ASPICIEnS· VIR ANIME DIC MISERERE DEVS

0·75 m.

1·26 m.

In hoc t]umulo qu(i)escit Helena fa[mula Dei? quae fui]t ux[o]r Michaeli regi materq(ue) Stefani r[egis ...? quae? deliciis r]enuit regni VIII. Idus m(ensis) oct[obris].... an(no) ab incarna[tione domini] DCCCLXXVI ... cicl[us ep (acta)] XVII ... lun(a) V. [con]currente VI. Ista [int]uens fu[nus?] ... regn[i] mater fit pupillo(rum) tuto[rq]ue viduar(um). [H]icque aspicie[n]s vir anime dic miserere Deus.

Ova kraljica Helena dosad je nepoznata u povjesti hrvatskoj, ako nije ona ista Helena, koja je po Tomi arcidakonu utemeljila i zakladama obogatila ovu crkvu. Po drugima bi ona bila žena bana Mislava, koje bi ime moglo biti skraćeno od Mi[ro]slava. Ob ovoj se Heleni kaže u napisu, da je žena Mihajla kralja, a majka Stjepana kralja.

U povjesničkim ispravama nigdje se direktno ne navodi kakov kralj Mihajlo. Sabellico[1] navodi, da je oko polovice X. vijeka u Dalmaciji bio kraljem

[1] Deche p. XXVI: „certo Michiel regulo in Dalmatia“.

neki Michiel, a naš povjesničar Lučić [1] kaže, da je za doba mletačkoga dužda Ursa Badoera (od g. 912.—932.) bio ban u Hrvatskoj neki Mihajil, koji bi bio Miroslav po Konstantinu Porfirogenetu, a da je bio sin Krešimirov ili Mutimirov, te po običaju grčkih pisaca, koji su mijenjali imena, prozvan Mihajil. I Farlati, po mletačkim piscima, osobito pako po Daudulovoj kronici (l. VIII.) nagađa [2], da je ovaj Mihajil Porfirogenetov Miroslav. To se dade razumjeti, ako si dozovemo u pamet, da su naši vladari uz narodno ime rabili i svetačko grčko ili latinsko. Tako se na pr. Svinimir (Zvonimir) zove Dmitar [3], Krešimir se zove Petar [4], Vojslav Stjepan [5] i t. d.

Konstantin Porfirogenet [6] pripovijeda, kako je hrvatska država bila snažna i po kopnu i po moru sve do kralja Krešimira. Iza njegove smrti, buduć ga naslijedio na prijestolju sin Miroslav (Μιροσθλάβος), a bio ubijen iza četiri godine kraljevanja od bana Pribine (Pribunia) usljed nastalih razmirica i buna pade i moć hrvatske države.

I vjerojatno u ovom Heleninom napisu nalazimo potvrdu ove vijesti Konstantinove. Kaže se naime, da je Helena, koja je bila žena kralja Mihajila (Miroslava) a majka kralja Stjepana, postala majkom sirota i obranom udovica. Znamenita je svakako u ovomu napisu ne samo oznaka dneva 8. oktobra, nego još više godina od upućenja Gospodinova 976. Ona antitesa medju onim, što je Helena bila po društvenom položaju i što je postala, a onako čuvstveno izražena na samomu napisu, opravdava pomisao, da se ovoj kraljici nešto dogodilo, s čega je ona posvetila zadnje godine svoga života djelima kršćanske ljubavi, naime pomažući sirote i braneći udovice. A to, što nam Konstantin Porfirogenet pripovijeda, da joj je naime bio ubijen muž Miroslav nakon četiri godine kraljevanja, da su u hrvatskoj državi nastale bune i razmirice, koje su i samu državu upropastile, to se može odnositi na događaje, navedene u ovom napisu. Na ovu pomisao ovlašćuje nas i lijepi čuvstveni zaključak napisa, koji odgovara cijelomu njegovomu sadržaju: a ti čovječe gledajuć (ovaj sarkofag) reci joj duši: Bog ju pomilovao! Ovim zaključkom, kao što i cijelim čuvstvenim napisom htio je sastavljač istoga, da istakne dobrotu srca pobožne kraljice te da čitatelja potakne na štovanje njezine uspomene.

Ova je naša Helena bila majka Stjepana kralja. To bi imao da bude onaj Stjepan, što ga Lučić u genealogiji hrvatskih banova i kraljeva uzimlje za sina

[1] De regno Dalm. et Chroat. p. 58—9.: „Michaelem item ducem Sclavorum veneti scriptores memorant, tempore Ursi Baduarii, quem Ducem Chroatorum fuisse argui potest, et ex temporum collatione forsan Porphirogeniti Miroslavum, Cresimiri vel Mucimiri filium, a Graecis, nomina mutare solitis, Michaelem vocatum, qui si idem cum Miroslavo ponatur, quem occisum a Pribunio Bano Porphirogenitus refert, hoc evenit circa ea tempora, quando Porphirogenitus scribebat, quae ex annis mundi et indictionibus ab ipso relatis ad annum 949. referri debent."

[2] Farlati Illyr. Sacrum I. p. 304. 2.; 334. 2 341. (n); III. p. 84, 86, 87.

[3] Docum. str. 111. „Ego Zvonimir seu Demetrius qui et Svinimir nuncupor." str. 104. „Demetrius qui et Suinimir." str. 116. „ego Suinimir qui et Demetrius".

[4] Docum. str. 62. „ego Cresimir qui alio nomine vocitor Petrus.

[5] Rad jugosl. akad. XIX. str. 74.

[6] De admin. imp. cap. 31. p. 150—151. ed. Bonn. „Atque haec quidem Chrobatiae potentia et copiae fuerunt usque ad principatum Krasemere; quo mortuo cum filius eius Mirosthla-

Krešimira, a oca Petra Krešimira. Ovaj bi Stjepan imao da bude onaj, o kojemu se je gore reklo, da je pokopan in campo Clisio, t. j. u crkvi sv. Petra u Rižinicama.

Helenin spomenik, popunjen u glavnim dijelovima, pruža nam važnih podataka za proučavanje povjesti hrvatske narodne dinastije u drugoj polovici X. vijeka, te za popunjenje i razjašnjenje isprava, koje su u ovom razdoblju koje nepotpune koje nejasne. Pomoćju božjom još nekoliko sretnih našašća iz toga doba, pa će i tu svanuti jasnije svjetlo.

Spljet, 14. oktobra 1898.

Fr. Bulić.

bus postquam quadrigenium genti praefuisset, a Pribunia bano interfectus esset, plurimis obortis dissidiis ac factionibus, equitum peditumque numerus valde imminutus est, item sagenarum et condurarum".